

УДК 37.047.373

Т.В. Кравченко, м. Київ

ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Розкривається роль батьків у професійному самовизначенні дітей старшого шкільного віку. Наводяться зміст і результати констатувального етапу експерименту, спрямованого на визначення сформованості у батьків готовності до підтримки професійного самовизначення своєї дитини. Показана залежність між виховними настановленнями батьків та професійними орієнтаціями старшокласників.

Ключові слова: батьки, дитина старшого шкільного віку, педагогічна готовність, професійне самовизначення, сімейне виховання.

Соціально-економічні трансформації, характерні для сучасного українського суспільства, зумовлюють суттєві зміни умов „соціальної ситуації”, відповідним чином позначаючись на образі професійного майбутнього старшокласників. Йдеться, зокрема, про зміни, що мають місце у сфері трудової діяльності, виробничих відносин, коли ринок праці вносить свої корективи у затребуваність робітничої сили, чітко регламентує так звану „моду” на професії, які користуються попитом у різних галузях соціального буття. Як наслідок, діти старшого шкільного віку доволі часто не опиняються в тій соціальній ситуації розвитку, яка адекватно сприяла б формуванню у них особистісно спрямованої на професійний вибір мотивації. Причина цього полягає в тому, що сучасні учні не встигають за стрімкими змінами в соціумі й доволі часто виявляються не підготовленими до самостійної професійної життєдіяльності.

За своєю сутністю професійне самовизначення характеризується активною позицією особистості, тобто прагненням до творчої діяльності, самопрояву і самоствердження в професійній діяльності; спрямованістю, тобто стійкою домінуючою системою мотивів, переконань, інтересів, ставлень до знань і вмінь, якими людина оволодіває, соціальних норм і цінностей; розвитком самосвідомості; уявленнями про себе, свої здібності, особливості характеру [1; 4].

Важливим фактором успішності професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку є сімейні ідеали, інтереси, настановлення, цінності, які втілюються у виховному потенціалі батьків і набувають прояву в батьківсько-дитячих взаєминах, стилях сімейного виховання. Сім'я має забезпечити умови, які стимулювали б зростання дитини, внаслідок якого вона могла б самостійно взяти на себе відповідальність за той чи інший професійний вибір (М. Бикова, Т. Глухова, В. Дружинін, І. Зверева, О. Смирнова, Н. Уманець та ін.).

Дослідники, які займаються вивченням ролі сім'ї у професійному самовизначенні старшокласників, відзначають, що на цей процес вагомий вплив справляють: відносини з батьками загалом і ті, що пов'язані з професійним майбутнім дитини (Є. Климов); соціальний статус, матеріальне забезпечення родини, рівень освіченості батьків (Л. Мітіна); прихильність батьків до дитини, що зумовлює активізацію її ініціативи, автономності, сприяє опануванню навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності (М. Бикова, О. Смирнова); стиль виховання, ціннісні пріоритети батьків (О. Волкова, В. Носков, О. Сухова); стереотипи виховних настановлень батьків, серед яких провідне місце посідають вимоги послуху і підпорядкування, вивищення власного індивідуального досвіду без урахування його прийнятності для дитини (Л. Пономаренко).

Вагомі напрацювання щодо впливу сімейного виховання на професійне самовизначення школярів містяться в науковому доробку зарубіжних науковців). В узагальненому вигляді висловлені ними ідеї полягають у тому, що:

– батьки, з одного боку, мають оберігати дитину, а з іншого – надавати їй певну свободу в професійному самовизначенні; дитина, своєю чергою, встановлює необхідний баланс між вимогами батьків і власною ініціативою (Е. Еріксон);

– материнська любов безумовна і невіддільна контролю; любов батька зумовлена – батько любить дитину за те, що вона виправдовує його очікування, в т. ч. й ті, що стосуються її професійного самовизначення (Е. Фромм, К. Роджерс);

– для успішного професійного самовизначення дитини батьки мають створити умови, які сприяли б виявленню її потреб, інтересів, нахилів, надавали б свободу вибору (А. Маслоу).

Мета статті – визначити особливості впливу батьків на професійне самовизначення дітей старшого шкільного віку.

Для узагальненої характеристики цього впливу обрали поняття „педагогічна готовність батьків до професійного самовизначення старшокласників”, під яким розуміємо інтегративне особистісне утворення, яке охоплює сукупність знань про сучасний світ професій, інтереси, нахили, індивідуальні особливості дитини, пов'язані з її професійним майбутнім, прагнення до підтримки усвідомленого формування нею свого професійного „Я”, вміння здійснювати таку підтримку.

Сформованість основних параметрів цієї готовності визначалася в процесі констатувального етапу експерименту, який проводився в старших класах шкіл Києва, Переяслав-Хмельницького та Прилук.

Схема проведення експериментальної роботи передбачала поетапну реалізацію серії дослідницьких процедур, об'єднаних єдиною логікою,

зумовленою дослідницькими завданнями. Кожен етап дослідження був підготовкою до наступного і певною мірою продовженням попереднього.

Дослідно-експериментальна робота спиралася на педагогічну діагностику як систему специфічної діяльності, покликану виявити певні якості для оцінювання (виміру) сформованості у батьків досліджуваного особистісного утворення; засіб встановлення і вивчення ознак, які характеризують стан різних елементів педагогічної підготовленості батьків та умов її реалізації для прогнозування, коригування можливих порушень нормальних тенденцій в її функціонуванні та розвитку [3, 46].

Основними методами, які застосовувалися нами для досягнення поставленої мети, обрали: анкетування („Ставлення до дитини”, „Чи знаєте Ви свою дитину?”, „Ви і Ваші діти”, „Професійне майбутнє Вашої дитини”, „Майбутня професія моєї дитини”), тестову методику „Аналіз сімейних взаємовідносин” Е. Ейдемільера та В. Юстицькіса [2], орієнтовану на виявлення особливостей стилю виховання (рівень протекції, задоволення потреб дитини, вимогливість і надання самостійності, використання санкцій) і можливих порушень у взаєминах дитини з батьками, а також зміщення структурно-рольового аспекту життєдіяльності сім’ї (нерозвиненість батьківських почуттів, виховна невпевненість, фобія втрати, зсунення у настановленнях батьків стосовно дитини залежно від статі).

Результати анкетування показали, що (за даними самооцінки) добре знання інтересів, нахилів, професійних намірів своєї дитини, її індивідуальних особливостей характерне для 25,4% батьків. Фрагментарні знання з цього приводу зафіксовані у 43,8% батьків. 30,8% батьків не знають і не цікавляться інтересами дитини, нахилами, професійними намірами, її індивідуальні особливості розглядаються ними крізь призму формули „вони всі такі в цьому віці”.

Відповіді батьків на запитання щодо сфери діяльності, які вони рекомендують обрати своїм дітям для майбутньої професії, розподілилися таким чином: виробництво (5,1% батьків), сфера обслуговування (15,3% батьків), наука (4,2% батьків), медицина (18,7% батьків), педагогіка (21,5% батьків), адміністративна діяльність (26,9% батьків), мистецтво (3,7% батьків), спорт (4,6% батьків).

Вибір батьками тієї чи іншої сфери професійної діяльності для своєї дитини зумовлюється тим, що: передбачає творчий вид трудової діяльності (8,1% батьків), надає можливості для подальшого професійного зростання (17,4% батьків), потрібна в регіоні, де проживає сім’я, а отже, забезпечує від виникнення проблем з улаштуванням на роботу (26,3% батьків), відповідає традиціям сім’ї (14,4% батьків), передбачає високу заробітну плату (46,8% батьків), характеризується простою трудовою діяльністю й надає можливість не працювати повний день (16,5% батьків).

Такий варіант відповіді, як „відповідає індивідуальним особливостям дитини” обрало лише 10,5% батьків, але тільки половина з них змогла назвати, яким саме.

Отже, переважна більшість батьків у своєму ставленні до майбутньої професії дитини керується прагматичними настановленнями (найбільший відсоток позитивних відповідей припав на варіант „високий заробіток”).

Назвати улюблені навчальні предмети своєї дитини змогло 62,5% батьків. Водночас близько третини цих відповідей входили у суперечність з тими, які дали їхні діти на аналогічне запитання. Отже, можна передбачити, що ці батьки або погано знають свою дитину, що збігається з попередніми даними, або намагаються нав'язати їй власні уподобання.

Ця думка набула підтвердження в процесі подальшого опитування. Так, 17,6% батьків відзначили, що, хоча їхня дитина недостатньо встигає з математики (історії, біології, інформатики, хімії, іноземної мови), їй подобаються ці навчальні предмети, тому дорослі постійно докладають зусилля для виправлення наявних недоліків. Якщо взяти до уваги той факт, що в цих сім'ях виявлені різні порушення батьківсько-дитячих відносин, можна зробити висновок про те, що вибір дітьми свого професійного майбутнього зумовлюється не їхнім власним професійним самовизначенням, а батьківським. На користь цього свідчать і відповіді батьків, які належали до цієї групи, щодо допомоги дитини в розвитку її здібностей як підготовки до професійного вибору. Найбільш типовими з-поміж них були: „син постійно відвідує репетиторів і я стежу за тим, щоб він виконував усі завдання і не пропускав заняття”, „я сама знаний математик, тому постійно займаюся з донькою математикою”, „систематично перевіряю знання сина з тих предметів, якими, я вважаю, він має володіти”, „даю дочці додаткові завдання з хімії і контрольною їх виконання, адже добре знати хімію слід обов'язково”.

Решта батьків, які дали відповідь на запитання щодо улюблених навчальних предметів своєї дитини та її успіхів в оволодіння відповідними знаннями, дотримуються більш демократичних позицій у відносинах з нею. Вони добре знають сильні і слабкі сторони своєї дитини (це підтвердили результати паралельного анкетування батьків і дітей), намагаються підтримати в її прагненнях (відверті розмови, поради, а не вимоги, спільні пошуки способів подолання можливих труднощів). Батьки цієї групи визнають, що хоча професійний вибір дитини лише частково відповідає їхнім бажанням, вони визнають її право на власну думку і бачать своє завдання в тому, щоб допомогти синові або дочці більше дізнатися про вибрану професію, можливості її отримання, співвіднести наявні в них здібності з вимогами, що висуває та чи інша професія чи сфера професійної діяльності.

37,5% батьків не змогли дати відповіді на запитання щодо улюблених навчальних предметів своїх дітей. При цьому половина з них переконані,

що навчальні предмети ніяким чином не впливають на вибір дитиною майбутньої професії („куди влаштую, там і буде працювати/навчатися”); інші загалом не цікавляться ані шкільним життям дитини, ані її захопленнями та інтересами.

Якщо порівняти за наведеними параметрами батьків різних міст, можна відзначити, що батькам київських старшокласників більшою мірою характерне знання навчальних уподобань своєї дитини, але водночас вони характеризуються і більшою схильністю до авторитарного нав'язування їй своїх інтересів. Серед батьків, чиї діти навчаються в старших класах шкіл Переяслав-Хмельницького та Прилук, з одного боку, виразніше помітні тенденції до демократизації відносин з дитиною, а з іншого – вони частіше виявляються безпорадними у підтримці її професійних домагань.

Ці дані корелюються з результатами, отриманими на запитання щодо обізнаності батьків зі світом професій. Хорошу обізнаність із сучасним світом професій показало 24,3% батьків київських старшокласників, 17,8% і 18,1% батьків учнів відповідно шкіл Переяслав-Хмельницького та Прилук. Ще менша кількість (21,1% київських батьків, 16,6% батьків старшокласників шкіл Переяслав-Хмельницького та 16,2% батьків старшокласників шкіл Прилук) володіє знаннями щодо вимог, які висувають відомі їм професії до фахівця.

Глибоке, усвідомлене розуміння важливості виховання у дитини професійних інтересів, формування у неї свідомого ставлення до професійного майбутнього виявлене у 64,3% батьків. Проте, близько третини з них спираються у такому вихованні на власні амбіції або нездійсненні мрії, які вони намагаються втілити в дитині шляхом застосування диктату і примусу. 35,7% батьків не надають уваги вихованню в дитини професійних інтересів, вважаючи, що цими питаннями має опікуватися школа.

Важливим чинником, що безпосередньо впливає на успішність професійного самовизначення дитини, є характер сімейного виховання. Практично у всіх підходах до визначення його сутності й особливостей прояву простежується ідея про природну амбівалентність, суперечливість батьківського виховання, яке включає два протилежні моменти: безумовний – особистісний початок, який містить такі елементи, як прийняття, любов, співпереживання тощо, й умовний – предметний початок (об'єктивна оцінка, контроль, спрямованість на виховання певних якостей), що передбачає реалізацію більш чи менш жорсткої виховної стратегії, котра детермінує спрямованість батьківських впливів на майбутнє дитини, формування в неї цінних, з погляду батьків, якостей, об'єктивну (а іноді й необ'єктивну) оцінку дій і станів дитини тощо.

Друга орієнтація полягає в повному запереченні тиску на дитину як методі сімейного виховання. Загалом така орієнтація заслуговує

позитивної оцінки. Але в процесі констатації серед тих, хто дотримується цієї стратегії, було виявлено групу батьків (21,4%), в яких подібні настановлення перетворюються на безоглядне потурання дитині, відмову від власної позиції через побоювання спричинити непорозуміння, викликати конфлікт, відштовхнути дитину від себе. Така вседозволеність є шкідливою не тільки для професійного самовизначення дитини, а й для сімейного виховання загалом. Звикнувши ігнорувати батьківські поради дитина на перше місце висуває задоволення власних потреб. За умов, коли ці потреби перевищують наявні моральні й матеріальні ресурси, юнак або дівчина вдаються до пошуку можливостей їх задоволення за межами сім'ї, не завжди обираючи для цього прийнятні з соціального погляду способи.

Вивчення особливостей батьківсько-дитячих взаємин показало, що для 38,4% сімей характерна закритість від дитини, встановлення між нею і дорослими психологічної дистанції. У цих сім'ях авторитет батьків вважається непорушним і незаперечним. Як наслідок, батьки або деспотично виносять свій „вердикт” щодо бажаної професії дитини, незважаючи на її наміри, інтереси, врешті-решт, можливості, або повністю відсторонюються від обговорення цих питань, фактично знімаючи з себе відповідальність за власну поведінку, за можливі рекомендації щодо професійного майбутнього дитини.

Норм і правил діалогічного спілкування як передумови підтримки професійного самовизначення дитини батьківсько-дитячі взаємини вибудовуються у 23,3% сімей. Несистематичність таких взаємин зафіксована в 46,5% сімей. Порушення норм і правил діалогічного спілкування притаманна 30,2% сімей.

Стійка мотивація на пізнання інтересів, нахилів, професійних намірів дитини у поєднанні з прагненням дізнатися якомога більше про сучасний світ професій виявлена у 21,5% батьків. Фрагментарна мотивація за означеними параметрами зафіксована у 43,7% батьків, відсутність такої мотивації – у 34,8% батьків.

Єдності батьківських вимог щодо професійного самовизначення дитини дотримуються в 19,6% сімей, нестійкість такої єдності характерна для 37,8% сімей, відсутність єдності – у 20,6% сімей. (Серед загальної кількості сімей 20% є неповними).

Згідно з отриманими нами в процесі педагогічної діагностики даними, майже кожен четвертий з батьків займає позицію надання дитині повної самостійності у виборі майбутнього шляху через усвідомлену ними неспроможність надати їй будь-яку допомогу в цьому плані. У своєму захопленні „вільним вибором” сина або дочки такі батьки доходять до приниження власного авторитету, беззаперечно схилиючись перед своєю „дорослою” дитиною. У порівняльному плані найбільша кількість таких батьків виявлена в школах Прилук (27,6% батьків). Трохи менша їх

кількість виявлена в школах Києва (26,3% батьків) та Прилук (26,1% батьків).

Наведені дані повною мірою корелюються як з наведеними вище результатами анкетування, так і з результатами тестування, спрямованого на виявлення орієнтацій у сімейному вихованні. Відповідно до першої орієнтації, головним методом виховання визначається тиск на дитину (30,8% батьків). Ці батьки прагнуть регламентувати всі вчинки дитини, підмінюючи в такий спосіб її життєвий досвід своїм. При цьому виявлена група батьків (6,3%), які не тільки придушують будь-яку ініціативу дитини, а й, караючи сина чи доньку, намагаються самоствердитися за їхній рахунок. Зрозуміло, що в цьому разі підготовленість батьків до підтримки професійного самовизначення дитини набуває деструктивного характеру.

Повним прийняттям дитини, ціннісним ставленням до її професійного майбутнього характеризується 22,7% батьків, фрагментарним прийняттям і ціннісним ставленням – 41,2% батьків; відсутність цих показників виявлена у 36,1% батьків.

Високий соціальний стан батьків також неоднозначно впливає на становлення особистості дитини, формування в неї професійних домагань. Матеріальне благополуччя часом супроводжується тим, що батьки основну увагу надають роботі, а не дітям. Хоча формально виховання й освіта починаються дуже рано, реально увагу батьків діти не відчувають. Як наслідок, особистісними властивостями дітей, які зростають у таких умовах, стає егоцентризм, емоційна холодність, істеричність, а їхні життєві й професійні домагання завищеними. Причому здатність докладати зусилля для досягнення цілей залишаються нерозвиненими.

Отже, результати педагогічної діагностики засвідчили наявність у батьків суперечливих настановлень щодо підтримки професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку. Виявлена певна категорія сімей, де дітей виховують надто суворо, орієнтуючись на непохитний батьківський авторитет, не враховуючи при цьому індивідуальні особливості дитини, темпи її розвитку, здібності, переживання і почуття. Зовсім інша картина спостерігається в „тривожних сім'ях”: постійне напруження батьків, страх перед неприємностями, що загрожують їхній дитині, надмірне оберігання її від уявних небезпек (фобія втрати, гіперопіка) зумовлюють розвиток у дитини залежності, невпевненості в собі, безвідповідальності, інфантильності, егоцентричності.

Як наслідок, більшості старшокласників професійне самовизначення позначене амбівалентністю мотивів, яка зумовлюється наявністю різних поглядів на оцінку тієї чи іншої професії (близькість до місця проживання, можливість працювати у престижній організації і користуватися

додатковими соціальними благами, можливість досягнення високої матеріальної забезпеченості, привабливість зовнішніх атрибутів тощо), що не дає змоги дійти згоди. У багатьох випадках зроблений вибір спирається лише на загальні міркування і може в майбутньому стати причиною життєвих невдач та великих розчарувань.

Не можна не зважати й на те, що через значну соціальну, матеріальну і територіальну нерівність можливостей одержання освіти та самореалізації, перспективи в плані професійного самовизначення мають далеко не всі юнаки і дівчата старшого шкільного віку. Тому при виборі професії вони на перше місце часто ставлять не ті професії, які хотіли б одержати, а ті, які можна одержати за критерієм „доступності”, особливо, якщо ця „доступність підтримується батьками. Часом професійний вибір, зроблений під впливом якихось соціальних факторів, не відповідає уявленням школярів про майбутню професію, їхнім психофізіологічним особливостям, що спричинює необхідність зміни зробленого вибору.

Для подолання означених суперечностей перспективним бачиться проведення загальноосвітніми навчальними закладами спеціальної роботи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку. Запровадження такої підготовки дасть змогу не тільки збагатити батьків необхідними знаннями та орієнтирами, а й створить підґрунтя для використання інтеріоризованих педагогічних знань і вмінь в умовах власної сім'ї, зміни неадекватних ціннісних настановлень щодо професійного майбутнього дитини, вироблення доцільної стратегії сімейного виховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Котик І. О. Роль рефлексії у формуванні готовності до вибору професії / Котик І. О. // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 6–71.
2. Михайлычев Е. А. Система педагогической диагностики: ключевые понятия и принципы / Махайлычев Е. А. // Педагогическая диагностика. – 2002. – № 1. – С. 45–48.
3. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие / Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2008. – 672 с.
4. Середа Л. Досвід спілкування старшокласників і вибір ними майбутньої професії / Олена Середа // Соціальна психологія. – 2007. – № 6. – С. 155–162.

Раскрывается роль родителей в профессиональном самоопределении детей старшего школьного возраста. Приводится содержание и результаты констатирующего этапа эксперимента, направленного на определение сформированности у родителей готовности к поддержке профессионального самоопределения своего ребенка. Показана зависимость между воспитательными установками родителей и профессиональными ориентациями старшеклассников.

Ключевые слова: родители, ребенок старшего школьного возраста, педагогическая готовность, профессиональное самоопределение, семейное воспитание.

Importance of parents' role in professional self-determination of children of senior school age opens up. Maintenance and results of the diagnostic stage of experiment, directed on determination the parents' readiness to support the professional self-determination of the child

is pointed. Dependence between educate options of parents and professional orientations of senior pupils is shown.

Key words: *parents, child of senior school age, pedagogical readiness, professional self-determination, domestic education.*